

DE AARDBEVINGEN VAN 1692 EN 1756 TE GENT

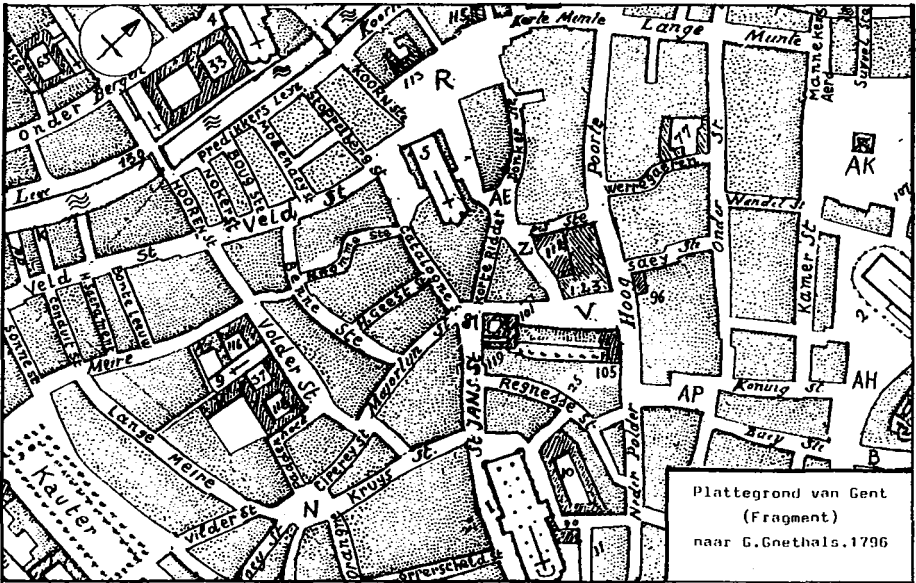
In het register waarin de schepenen van de Keure de resoluties van 1692 lieten optekenen, schreef de notuleerder een verslag geldend voor 18 september, over een gebeurtenis die met besluiten of besluitvorming niets te maken had (1).

Gelukkig maar dat hij dit deed, anders misten wij het relaas van de aardbeving van die dag: *...quaert naer den twaelfhueren naer noen is in dese stadt ghebeurt een groote Aerd-bevijnghe, die gheduert heeft eenen pater noster oft meer, soo dat men de ghebauwen van torens, kercken & huysen claerlijck sagh schudden & in het eindighen tot drijmael over & weder waggghelen als een balance vanden Zuijden naer de Noorden, door welck waggghelen oock diverssche persoonen gaende oft staende ter aerden vielen & groot menighte van schauwen & toppen vande gevels vande huijsen afvielen sonder dat Godtlof de ghebauwen voorder wierden beschadight, dan souden sekerlijck veel in ruine hebben moeten vallen indien noch wat tijd gheduert hadde, door het afvallen vande steenen vande schauwen & toppen vande huijsen is bevonden dat ghequetst sijn gheworden & gheweest hebben onder de handen vande chirurgijns derthien a veerthien persoonen van welcke quetsuren twee oft drij daeghen daer naer twee persoonen sijn ghestorven. De post heeft men tijdinghe becomen dat op den selven dagh & huere de voors^e Aerdbevijnghe is ghevoelt gheweest door heel vlaenderen, brabant, hollant, zeelant, Inghelant in stift Ceulen, duijtslant, vranckrijck & andere plaetsen.* Als we deze beschrijving toetsen aan de (kwalitatieve) schaal van Mercalli-Sieberg dan moet het een aardbeving geweest zijn van Graad VII, gekenmerkt door angst van de bevolking, kerkklokken die luiden, muren die scheuren in bepaalde gebouwen, schoorstenen die kantelen en daken beschadigen of op straat vallen, ruiten die barsten, golven op sommige wateroppervlakken enz. (2).

De ouderen onder ons zullen zich nog de aardbeving van 11 juni 1938 herinneren waarvan het epicentrum tussen Nukerke en Zulzeke lag en die een gelijkaardige intensiteit had. Toen gingen er in België 25.000 schoorstenen tegen de vlakte (3).

Noteren we dat de schaal van Mercalli-Sieberg XII Graden telt; van Graad I waarin de aardbevingen ondergebracht zijn, die alleen maar door seismografen geregistreerd worden, tot Graad XII waarin diegene zitten die alle bouwwerken tegen de grond gooien en het uitzicht van het landschap wijzigen.

Noteren we eveneens dat het eerste geofysisch station in ons land belast met de wetenschappelijke registratie van aardbevingen pas in 1899 operationeel werd (te Ukkel) (4).

LEGENDE

dd = Valkstraat	37 = vóór 1773 klooster van de Jezuïeten (23).
k = korte donkerstraat.	65 = Swarte susters (Klooster).
AE = Te Putte.	72 = Sint-Jan in d'Olie.
AH = Vleesch Merkt.	77 = Blauwe mijstjens (School).
AK = Vrijdags Merkt.	87 = Belfort.
AP = Zandberg.	90 = Capittel Sint-Baafs.
B = Aude schapmerkt.	95 = Corps de gaerde (Militair).
N = Kalandenberg.	96 = Corps de gaerde (Stad).
R = Koorn merkt.	101 = Gevangnisse van de stad.
V = Paraedeplaetse.	105 = Hof Sint-Joris
Z = Pouillie Merkt.	107 = Linnemeters Huijs.
1 = Sint-Baafskerk.	112 = Ontfant. van de Aermen.
2 = Sint-Jacobskerk.	113 = Pak Huijs.
4 = Sint-Michielskerk.	116 = Prosdije St. Pharaildes.
5 = Sint-Nicolaeskerk.	115 = Pijnders Huijs (vrij).
9 = vóór 1773 Sint-Lievenskerk (Jezuïeten).	118 = vóór 1773 College van de Jezuïeten (23).
10 = Bisschoppelijk Seminarie.	119 = Scherm schoole.
11 = Sint-Baafsseminarie.	123 = Stads Huijs.
25 = Sint-Cornelis en Ciprianusrefugie.	139 = Predikersbrug.
33 = Klooster der predikers.	

Dat de schade aan gebouwen en daken aanzienlijk is geweest wordt geïllustreerd door het besluit van de schepenen van de Keure om aan Jacques de Brouwer, steenbakker te Stekene, toelating te geven de *tichelen* (dakpannen), *steen ende ander rood werck* die qua vorm en dikte niet conform waren aan de ordonnantie terzake toch in de handel te brengen.

Zij namen daarvoor in overweging de schaarsheid die al bestond, *de groote*

*quantiteit die van doen is... door de schaede overghelopen op den achtien-
den deser door het tempeest vande Eerdbevinghe en het saysoen (dat) alsnu
te verre is verlopen om nieuw tichelen ende ander steen te vormen ende te
backen (5).*

De notuleerder in de Acta van het Sint-Baafskapittel deed de aardbeving met één zinnetje af maar schreef wèl dat het gebeurde *medio quadrante post secundam pomeridianam* - halfweg kwart na twee 's namiddags - en dat ze de tijd van een Ave Maria duurde (6).

Judocus Van der Cruycen (1642-1706) supprior van de cisterciënzerpriorij Onze Lieve Vrouw ten Hove, beter bekend als abdij van Waarschoot, schreef in een brochure dat de aardbeving gebeurde *een half quartier urs na twee uren (7).*

En te Antwerpen schreef iemand van de Sint-Lucasilde (middenin de lijst van de dekens): ... *aertbevinge geweest naer middagh tusschen 2 uren en halfdrij, geduert pater noster en ave maria (8).*

De aardshok zal dus wel eerder enkele minuten na 14 uur gevoeld zijn dan om kwart na twaalf zoals de notuleerder van de Keure schreef.

De omschrijving van de tijd die de aardbeving geduurd heeft als die van een Pater Noster (Onze Vader) of een Ave Maria is natuurlijk nogal vaag. Naar de snelheid waarmee toen gebeden werd hebben wij immers het raden.

Een "normale" snelheid lijkt nu zo'n 10 à 15 seocnden te zijn voor een Weesgegroetje en iets langer voor een Onze Vader. Dàt en ook het dubbele kan best voor een aardbeving van Graad VII.

De aardbeving van 18 febr. 1756 was van een gelijke intensiteit als die van 1692.

In het resolutieboek van de schepenen van de Keure lezen we dat op die dag... *quart voor acht uren... gevoelt eene aerbevinghe die gheduert heeft ontrent eenen halven minut... (ze) heeft geene schaede toegebracht ter reserve van het instorten van eenige schauwen ende bosten (barsten) in eenige huysen.*

Er was een naschok twee dagen later enkele minuten vóór vier uur in de ochtend maar zonder schade te veroorzaken (9).

Die twee aardshokken gebeurden echter - in tegenstelling met 1692 - in een psychologisch klimaat waarin op dat punt het ergste gevreesd werd en deden de sfeer van angst, die er al was, nog toenemen.

Geen vier maanden voordien namelijk - op 1 nov. 1755 - werd Lissabon rond 9 uur in de ochtend door verschillende zware aardshokken getroffen, die de stad in enkele minuten in een puinhoop herschiepen waarna een springvloed alles onder water zette. Daarop was een reusachtige brand gevolgd die meer dan 6 dagen duurde en een inferno gemaakt had van wat eens een prachtige stad geweest was. *Qui no ha visto Lisboa, no ha visto cosa boa*, wie Lissabon niet heeft gezien, heeft niets fraais gezien, zou destijds een spreuk geweest zijn volgens drukker Michiel de Goesin (10).

Deze apocalyptische gebeurtenis maakte een overweldigende indruk op de tijdgenoten, wat in de maanden die daarop volgden zijn neerslag vond in talrijke geschriften zowel van predikanten en theologen als van letterkundigen, natuuronderzoekers en filosofen (11).

Het eerste (summiere) bericht daarover kregen de Gentenaars te lezen in hun *Gazette* van 27 november: *Madrid 11 november. In Portugael zijnder afgrijzelijke verwoestingen geschiet. De schaede... verneemt men door eenen expressen courier, op den 8sten alhier gearriveert.* (Van Madrid naar Gent in 15 of minder dagen lijkt geen slechte prestatie).

Een omstandig relaas met vreselijke beschrijvingen verscheen in diezelfde *Gazette van Gendt* op maandag 15 december 1755 over meer dan twee pagina's (en het krantje telde er maar vier).

De aanvang luidde als volgt: *...Relaes... over de Aerdbevinghe te Lisbona voorgevallen, welkers droevige geschiedenis eenigzints aen de lezers genoeg (12) kan geven...*

Nog geen veertien dagen later, in de nacht van vrijdag op zaterdag 27 december waren er twee *schuddingen*, die in geheel het land gevoeld werden maar geen schade veroorzaakten (13).

De *Gazette van Gendt* van 15 jan. 1756 heeft het over het mandement van kardinaal d'Alsace, aartsbisschop van Mechelen dd. 7 jan., voorgelezen in zijn kerken op 11 jan. en waarin publieke gebeden voorgeschreven werden om de gesel van aardbevingen en *watervloeden* af te weren en... *Alle deze ongelukken konnen soo wel aen ons te beurt vallen, als aen de gene die er mede geaffligeert zijn geweest, dewijl men reeds eenige Aerdbevingen heeft gevoeld, die ons mogelijk komen adverteren, dat wij met diergelyke perykelen gemenaceert worden.* Een bedenking van de aartsbisschop, die de angstgevoelens wel niet zal hebben doen afnemen.

De bisschop van Gent, Maximiliaan Antoon Van der Noot (1742-1770) volgde het voorbeeld van zijn kollega en schreef een gelijkaardige herderlijke brief (14):... *Wy beleven hedendaegs... droeve en wondere Tyden. De Gramschap Godts is gekomen over de Aerde, en dreygt ons met haere straffen. Die ongemeyne Swillingen der Rivieren, die Oplooppingen der Wateren, de welcke vele Provinciën ten deele overstroomt hebben, die Schrickelycke Aerd-bevingen, de welcke in verscheyde deelen des Weirelds gevoelt zijn, ende verwoest hebben vele Plaetsen van Spagnien, vernietigt de Zee-haven ende Steden van het Koningryck van Portugal, syn Hoofst-stad Lisbona ten grooten deele omgesmeten met menigte van Inwoonders, die onder de ruïnen der Gebouwen ellendiglyk gebleven zyn, konnen ons oock overkomen, en selfs schynen ons te dreygen met diergelycke schrickelycke toevallen; immers Wy hebben reden om te oordelen, dat d'uytwerksels der Gramschap Godts van als-nu eenigsins op ons gevallen zyn door de menigvuldige Regens, de welcke beletten de Landts-lieden van hunne Landen-af-*

te-haelen de noodige leefs-middelen hunder Beesten, en wordende door de selve continuele Regens belet hunne Landen te bereyden tot het Zaeyen der Vrugten der Aerde: welckers gebreck ons grootkycks doet dugten van eenen aenstaenden Dieren Tydt, en selfs van contagieuse Sieckte (14*)... Hier uyt konnen wy trecken dese Salige Lesse, dat wy, die sekerlyck niet Heyliger ofte van beter leven en zyn, als die Inwoonders, alwaer die ellendige voorvallen gebeurt zyn, konnen insgelycks van de Regtveirdige Handt Godts seffens ende onvoorsiens gestraft worden, ten zy dat wy ons wulps en sondarig leven in tyds afleggen ende verlaeten... Gegeven tot Gendt, 15 jan. 1756.

Daarom stelde de bisschop publieke gebeden in en ordonneerde dat in de katedraal en in de drie kollegiale kerken van het bisdom nl. Sint-Veerle te Gent (ondergebracht in de Sint-Niklaaskerk) (15), de Onze Lieve Vrouwekerk te Dendermonde en de Sint-Walburgakerk te Oudenaarde op zaterdag 17 januari en de twee volgende dagen het H. Sacrament zou uitgestald worden tijdens alle koorofficies.

Verder zou op diezelfde dagen in alle kerken van Gent, Dendermonde en Oudenaarde de votiefmis "voor allerlei noodwendigheden" moeten gezongen worden (16). Er zou ook in die kerken een lof moeten gebeuren met de oratio *Omnipotens sempiterna Deus, qui respicis terram et facis eam tremere....*, een gebed dat uitdrukkelijk naar aardbevingen verwijst.

Na het lof van zondag 18 januari zou een processie moeten rondgaan in de parochiekerken van die steden en gedurende zes opeenvolgende weken moest na de bijzonderste mis aan de voet van het altaar de litanie van Onze Lieve Vrouw met nog enkele andere gebeden gereciteerd worden.

Op het platte land moesten in alle kerken, te beginnen met zondag 18 januari, en dit gedurende zes weken, tijdens de hoogmis en de geboden heiligdagen het H. Sacrament uitgestald en de hiervoor vermelde gebeden gereciteerd worden. 's Namiddags moest er een lof gedaan en een processie rondom de kerk gaan met het H. Sacrament.

In het kapittel van 15 januari (17) namen de kanunniken kennis van het mandement dat zij goedkeurden en zegden te zullen uitvoeren *more ordinario... expensis episcopi*, zoals naar gewoonte op kosten van de bisschop. Gebeurde dit in de andere kerken van het bisdom ook op zijn kosten?

In die sfeer van angst kwam dan de aarbeving van 18 februari.

Ze was zwaarder dan de schokken die men tot dan gevoeld had maar niet erger dan die van 1692.

De reactie tegenover die laatste, die men als onverschillig mag bestempelen, staat in schrill contrast tot die van 1756, zoals verder zal blijken.

Verwonderlijk is dat niet.

In 1692 wist immers niemand iets van katastrofale aarbevingen; alleen de ouderen hadden weet van een aardshok, namelijk die van 4 april 1640, die van een gelijkaardige intensiteit was als diegene die ze nu beleefden (18).

Hun gemoedsrust is dus begrijpelijk.

De aardshok van 18 februari gevolgd door een tweede, hoewel lichtere, twee dagen later deed iedereen de schrik om het hart slaan (19). Dezelfde dag nog - 20 februari - *deputeerde* de magistraat drie schepenen en de raadspensionaris om de bisschop te verzoeken de publieke gebeden, ingesteld op 15 januari, te *vermeerderen* en een *processie generael* te doen rondgaan, *soo haest moghelyck omme also de straffe Godts van ons te weiren*.

De bisschop beloofde het nodige te doen na zijn kapittel geraadpleegd te hebben en zijn antwoord aan de magistraat te laten geworden.

De magistraat nam verder nog de maatregelen die hij bij machte was zelf te nemen. In samenspraak met de hoogbaljuw verbood hij *ballen commedien ende spektakel* evenals het lopen langs de straten met *masquer kleederen* tijdens de *vastenavond daeghen*.

Op 23 februari, nog altijd zonder antwoord vanwege de bisschop, voelde de magistraat zich Pietje Ongeduld worden en stuurde secretaris Bauwens naar hem toe.

Het mandement dat blijkbaar klaar lag werd hem ter hand gesteld. En er gebeurde wat de bisschop geordonneerd had.

Op zondag 25 februari celebreerde de proost van het Sint-Baafskapittel om 10.30 uur in de katedraal een solemnele mis, de votiefmis *pro quacumque necessitate* (voor allerlei noodwendigheden) met de oratio *Omnipotens sempiternus Deus, qui respicis terram et facis eam tremere...* refererend naar aardbevingen. Het H. Sacrament was uitgesteld tijdens de mis.

Na de mis werd met muzikale begeleiding de litanie van Onze Lieve Vrouw gezongen waarna de aartsdiaken een homelie hield.

's Namiddags om half vier werd het lof gecelebreerd waarna de *processie generael* uitging langs de kruisstraat, kalandenberg, kouter, zonnestraat, veldstraat, korenmarkt, lange munt, vrijdagmarkt, koningstraat, paradeplaats (botermarkt) en de Sint-Jansstraat.

De schepenen van de Keure en die van Gedeele waren aanwezig in de mis, het lof en de processie, waarin ook de geestelijken van het kapittel, de parochies en de bedelorden mee opstapten. Hoewel daarvoor niet aangezocht waren de gilden van Sint-Michiel en Sint-Antonius eveneens aanwezig.

De deelneming van de bevolking was massaal; *men heeft noyt van menschens geduncke sooveel volck bij een gesien, het was bij naer onmoghelyck van inde cathedraele te connen staen ofte knielen, midtsgaeders lancx de straeten te gaen...*

In de processie kon men nauwelijks tien stappen doen zonder te moeten blijven staen, waardoor ze duurde tot half zeven, schrijft de notuleerder in de Acta van het kapittel.

De meeste buurtschappen en ambachtsgilden deden plechtige missen zingen in hun respectieve parochiekerken en sommige buurtschappen offerden een grote kaars met een zilveren hart, staat in het resolutieboek van de Keure. Wat de 49 erkende ambachtsgilden betreft vonden wij alleen bij de wolwevers (20) een post van 2 schellingen voor een dergelijke mis waarbij dient gezegd dat niet van alle gilden de rekeningen of althans die van 1756 bewaard gebleven zijn.

Het mandement bevatte ook nog andere instructies: in alle kerken van het bisdom moesten op 28 en 29 febr. en 1 maart, zijnde de laatste drie dagen waarin de publieke gebeden, voorgeschreven op 15 jan. moesten gereciteerd worden, de hiervoor vermelde votiefmis gecelebreerd met uitstalling van het H. Sacrament van 7 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds.

Het besef dat de oorzaak van aardbevingen van geofysische en niet van metafysische aard is bestond halfweg de 18de eeuw wel maar was zeker geen gemeengoed.

De Franse schrijver Antoine Léonard Thomas (1732-1785) schreef nog in 1756 als besluit van een zeer wetenschappelijk gehouden memorandum over de oorzaken van aardbevingen dat zij moesten aangezien worden als liggend *dans l'ordre de la Providence pour faire trembler les impies en leur faisant voir des abîmes sous leurs pieds... en attendant le moment terrible... (de) l'embrasement général annoncé dans les livres saints (21).*

En de steller van een artikel in de *Transactions* van de wetenschappelijke en literaire *Philosophic* (nu *Royal*) *Society* van Londen vond het in 1750 nog gepast zich te verontschuldigen bij diegene, die aanstoot gingen nemen aan iedere poging om aan aardbevingen een natuurlijke verklaring te geven (22).

E.G.R. OSSIEUR

NOTEN

1. S(tads) A(rchief) G(ent). Reeks 107, reg. 9, p. 232°.
2. J.P. Rothé. *Séismes et volcans*. Collection "Que sais-je?".
3. J.M. Van Gils. *De seismiciteit van België*. K^lijk Acad. van België 1956.
4. J.M. Van Gils. *La Genèse des Stations séismologiques belges*, in III^{de} Nationaal Wetenschappelijk Congres, Brussel 1950. 1ste deel, *Geschiedkundig overzicht van het Congres en Geschiedenis van de Wetenschappen*.
5. SAG. Reeks 533, reg. 1.
6. RAG. FB. Reeks K, nr. 28, 28 sept. 1692.
7. *Verhandeling van de Aerd-Bevinge Waer in by-ghebracht worden alle de voornaemste Aerd-bevinghen die er oyt in de Weirelt gheschiet zijn. Doch bysonderlick de gone van den 18 septembris 1692. Ghetrocken uyt verscheyde Autheuren*. 2de druk, Livinus de Clerck. Gent 1711.

De eerste druk, schrijft F. Vander haeghen in *Bibliographie gantoise*, Deel III, verscheen te Gent in 1692, vermoedelijk bij J. Danckart.

8. F. Donnet. *Les tremblements de terre à Anvers*, in *Bulletin de l'académie roy. d'Arch. de Belgique. Antwerpen. 1909. p. 52.*
  9. SAG. Reeks 107, reg. 23, p. 47vo.
  10. *Verhandelinge van de Aerd-Bevinge, voornamentlyck van de voornaemste die in de Weireldt tot den jaere 1755, en tot den 18 en 20 Februari 1756 geschiet syn. Getrocken uyt verscheyde Autheuren, voor eerst in het licht gegeven sedert het jaer 1692. Door den weerdigen Heer Judocus vander Cruyzen In syn leven Prior Prelaet van het Clooster van O.L.V. van Waarschoot, Orden van Cisteaux binnen Gendt. van nieuws voorzien ende verbeteret, met verscheyde byvoegsels.* Gent 1756 bij Michiel de Goesin. Het is een herdruk van de *Verhandelinge...* (7) + 29 pag. bijvoegsels.
  11. B. Rohrer. *Das Erdbeben von Lissabon in der Französischen Literatur des achtzehnten Jahrhunderts.* Heidelberg 1933.
  12. Met genoegen wordt genoegdoening bedoeld.
  13. *Gazette van Gendt* van donderdag 1 jan. 1756.
  14. In de vorm van een affiche, iets groter dan een A3 formaat, gedrukt te Gent bij Petrus de Goesin. Een exemplaar daarvan in de Acta episcopatus (Bisdom).
  - 14*. Wat ons de verregende winter 1755-56 - althans tot 15 jan. - laat kennen.
  15. Zie daarover E.G.R. Ossieur. *De status animarum van de Gentse Sint-Niklaasparochie* van 1681. V.S. 27 (1991), p. 198.
  16. Waarin echter geen enkel gebed specifiek naar aardbevingen verwijst.
  17. RAG. FB. K. 12152.
  18. *Verhandelinge van de Aerd-Bevinghe... besonderlick degone van 1692...* o.c. noot 7, pag. 22.
  19. Relas van de gebeurtenissen die volgen in:
    - RAG. FB. K. 12152, Actum van 22 febr. 1756.
    - SAG. Reeks 107, reg. 23 (Resolutieboek van 17 mei 1755 tot 31 dec. 1759), pag. 47vo.
  20. SAG. Reeks 195, nr. 5.
  21. Aangehaald in B. Rohrer, o.c.
  22. K.E. Bullen. *An Introduction to the Theory of Seismology.* Cambridge, 1947.
  23. L. Brouwers, s.j. *De Jezuiten te Gent 1585-1773, 1823-heden.* p. 70, 80, 81. Gent, 1980.
-